

Karaś, Halina

Anna Kowalska o podziałach językowych Mazowsza

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 7, 310-311

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA KOWALSKA O PODZIAŁACH JĘZYKOWYCH MAZOWSZA*)

Mazowsze od dawna wzbudzało zainteresowanie przedstawicieli różnych nauk jako dzielnica (poza Kaszubami) najbardziej wyróżniająca się spośród pozostałych regionów polskich. Historycy podkreślali jego długi okres niezależności politycznej, etnografowie — swoistość kultury materialnej (zwłaszcza półn.-wsch. części), dialektologów zaś interesowało zawsze jako obszar dialektalny najbardziej odrębny spośród dialektów polskich kontynentalnych (tzn. bez dialektu kaszubskiego) i silnie zróżnicowany wewnątrz. Dowodem tego niesłabnącego zainteresowania Mazowszem jest wydana ostatnio monografia Anny Kowalskiej *Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych*. Wyrosła ona z wieloletnich badań Autorki nad dialektem mazowieckim, związanych z opracowaniem niezwykle cennego dla dialektologii, i szerzej ujmując dla kultury polskiej, dziesięciotomowego „Atlasu gwar mazowieckich” (AGM). W omawianej książce autorka uwzględnia, od dawna wysuwane postulaty, łączenia zjawisk językowych z faktami pozajęzykowymi (historycznymi, geograficznymi, etnograficznymi itp.), co w sposób istotny przyczynia się do lepszego rozumienia współczesnych podziałów językowych.

Autorka postawiła sobie ambitny cel, jakim jest ukazanie wewnętrznego zróżnicowania Mazowsza, w świetle dotychczasowych badań gwar tego obszaru, w zakresie fonetyki, morfologii i słownictwa oraz stwierdzenie, w jakim stopniu jest ono odbiciem podziałów Mazowsza przeprowadzanych na podstawie faktów pozajęzykowych. Innymi słowy, autorkę interesuje fakt, w jakim stopniu czynniki takie, jak np. historyczne granice administracyjne i kościelne, podziały etnograficzne, kierunki ruchów osadniczych, środowisko geograficzne, wpłynęły na zróżnicowanie Mazowsza pod względem językowym. Prezentowana praca obejmuje zasadniczo teren Mazowsza historycznego, ale w rzeczywistości nie ogranicza się tylko do niego i ukazuje jego związki z innymi polskimi obszarami dialektalnymi, dzięki omówieniu zasięgu językowych cech mazowieckich, które szerzyły się w różnych stronach: w Małopolsce, na Warmii i Mazurach, a poprzez Kujawy docierały także do Wielkopolski.

Omawiana praca składa się z czterech zasadniczych części. Rozdział pierwszy zawiera stan badań nad dialektem mazowieckim. W rozdziale drugim zostały przedstawione podziały pozajęzykowe Mazowsza, w trzecim — wewnętrzne zróżnicowanie językowe Mazowsza i w ostatnim — zasięg dialektu mazowieckiego. Integralną i bardzo cenną częścią książki są mapy językowe, głównie fonetyczne, słotwórcze i leksykalne. Wykaz map liczy 35 pozycji, w tym są także mapy historyczne i etnograficzne, mapy obrazujące podział ogólny Mazowsza oraz jego części, np. Kurpie.

Jako kryterium podziału Mazowsza autorka przyjęła kierunek przebiegu izoglos, tj. linii wyznaczających na mapie zasięg zjawisk językowych i ich krzyżowanie się. W znacznie szerszym stopniu, niż autorzy dotychczasowych opracowań dialektologicznych, uwzględniła materiał słotwórczy i leksykalny, który traktowano na ogół marginalnie w przekonaniu, że słownictwo jako najbardziej ulotna część systemu języka jest,

w znacznie mniejszym stopniu przydatne do wyznaczania granic językowych. Uwzględnienie przez autorkę wielu zjawisk językowych dało bardzo ciekawe rezultaty. Okazało się, że fakty leksykalne mogą być ważnym wyznacznikiem podziałów terytorialnych. Z badań autorki wynika, że zasięgi mazowieckich zjawisk leksykalnych, w wielu wypadkach, pokrywają się z zasięgami faktów słowotwórczych, a także fonetycznych.

Zastosowanie wyżej wspomnianego kryterium pozwoliło autorce na przeprowadzenie dwóch typów podziałów Mazowsza: ogólnego — na większe zespoły gwarowe na podstawie kierunków przebiegu pęków izoglos oraz szczegółowego — na mniejsze zespoły gwarowe, wyodrębnione przez przecinające się pęki izoglos. Duże zespoły dialektalne, będące wynikiem podziału Mazowsza na dwie części, to: 1) północno-mazowiecki i południowo-mazowiecki, 2) wschodnio-mazowiecki i zachodnio-mazowiecki, 3) północno-wschodnio-mazowiecki i południowo-zachodnio-mazowiecki, 4) północno-zachodnio-mazowiecki i południowo-zachodnio-mazowiecki (podział ten jest niezwykle rzadki). Rezultatem zaś drugiego podziału jest rozpad Mazowsza na cztery mniejsze obszary: 1) Mazowsze północno-wschodnie, 2) Mazowsze północno-zachodnie, 3) Mazowsze południowo-zachodnie, 4) Mazowsze południowo-wschodnie. Autorka wnikliwie omówiła wszystkie wyodrębnione przez siebie zespoły gwarowe i zilustrowała swe rozważania odpowiednimi mapami językowymi. Ze względu na znaczną etnograficzną i językową odmienność Kurpiowszczyzny omawia ją oddzielnie, mimo iż geograficznie Kurpie należą do Mazowsza północno-wschodniego. Temu zresztą regionowi poświęca szczególnie dużo uwagi, jest to bowiem najciekawsza i najbardziej swoista część Mazowsza. Jego odrębność wynika ze skupienia największej liczby archaizmów fonetycznych, np. formy z *re-* zamiast *ra-* typu *reno rano*, z *-er-* zamiast *-ar-* (*ter, der, tarł, darł*), formy typu *wiołna* wełna czy asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich: *psiwo, bziały, ziara, piwo, biały, wiara*. Potwierdzają ją także fakty słowotwórcze, np. powszechność przyrostka *-ak* w różnych funkcjach, i przede wszystkim — leksykalne. Omawiając Kurpie autorka zwraca uwagę nie tylko na cechy typowo kurpiowskie, różniące tę gwarę od pozostałych gwar mazowieckich (np. charakterystyczne dla Kurpii wyrazy to m.in. *drabka* ruszt kuchni, *beczy* miauczy, *krużyk* garnuszek, *rejbaczka* tarka), ale także i na wewnętrzne jej zróżnicowanie.

Zaletą omawianej książki jest jasny, przystępny wykład. Przede wszystkim zaś rzeczą cenną jest bogaty materiał ilustracyjny zaczerpnięty z *Atlasu gwar mazowieckich*. Zastosowana w pracy pisownia konwencjonalna, a nie fonetyczna, ułatwia także lekturę czytelnikom — niejęzykoznawcom. Jest to zatem praca, z którą warto się zapoznać, lektura nie tylko dla profesjonalistów, ale także dla wszystkich zainteresowanych Mazowszem i jego językiem.

Książka ta z całą pewnością zainteresuje również miłośników Kurpiowszczyzny, bo choć dotyczy podziałów językowych całego Mazowsza, to jednak dużo miejsca zajmują w niej Kurpie jako obszar odrębny i ciekawy pod względem językowym. Pozwala ona również na usytuowanie Kurpiowszczyzny na tle całego dialektalnego zespołu mazowieckiego.

Halina Karaś.

*) Anna Kowalska, *Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych*, Warszawa 1991, s.146.